

המשפחה הפלסטינית בעקבות 1948: נושא למחקר למען עתיד טוב יותר

פאטמה קאסם*

1948 היא שנה מכוננת בהיסטוריה של כל פלסטיני ופלסטינית, מן הבחינה האישית ומן הבחינה הקהילתית. פיזורן ונישולן של קהילותינו החלו אמנם עם הנֶפֶּה (האסון) ב-1948, אך מאז אנו חווים תהליך מתמשך של קיפוח ושל פירוק קהילתיים. כדי להבין את השפעתה האמתית של הנֶפֶּה על חיי קהילותינו כיום עלינו להעמיק בחקירת הביטויים והגילויים השונים של ההשלכות המתמשכות של מה שאירע לפלסטינים ב-1948 על חיי הפלסטינים ברמה האישית וברמה הקיבוצית כיום.

לפני 1948 הייתה המשפחה היחידה החברתית הראשונית בקהילה הפלסטינית, יחידה שסיפקה לחבריה הגנה וביטחון. יחסים משפחתיים אלה היו קשורים למקום: ערי וכפרי המוצא היו יסוד מפתח ביחסים החברתיים בתוך הקהילות וברחבי פלסטין. במקרים רבים התבטאה הזיקה בין המקום לבין היחסים החברתיים בשמות אזורי המגורים שהמשפחות המורחבות אימצו לעצמן כשמותיהן שלהן כמו שכונת פאנוס בעיר רמלה או שכונת עבד אל-האדי בלוד. משפחות אלה הנושאות את שם עריהן או כפריהן ידועות כ"חיפאויאת" (חיפאיות), כ"צפדיאת" (צפתיות) או "ספוריאת" (מספוריה) וכן הלאה. מקומות-שמות אלה מכוננים קשר למקום ומאפשרים התחברות של המשפחות לממדי הזמן והמרחב. היבט זהותי זה הפך חשוב במיוחד לאחר פיזורן (מכפייה ולא מבחירה) ב-1948.

באמצעות אימוץ שמותיהם של יישובי המוצא כסימני זיהוי משפחתיים נחקק המקום בתודעה כהיבט מגדיר של האישי והקולקטיבי המשפחתי. הרס המשפחה באמצעות העקירה עורר רגשות של בידוד, כאב ויגון הממשיכים עדיין ללוות פלסטינים רבים. פצעים אלה ממשיכים לכרסם בלבות הפלסטינים.

מאז 1948 נקרעו משפחות פלסטיניות רבות מבתיהן, ולפיכך גם מרשת המבנים החברתיים הפלסטיניים. שורשיהן נעקרו: קהילות פלסטיניות שחיו לפני 1948 בערים דוגמת צפד, בֶּשֶׂאן, טֶבְרִיא וְעֶסְפֶּלֶאן נעלמו כליל. מקומות אלה הם כעת ערים יהודיות לחלוטין, המוכרות בשמותיהן העבריים צפת, בית שאן, טבריה ואשקלון. באמצעות שינוי שם המקום שללו הכובשים את זכויותיהם של תושביו המקוריים. מרבית הפלסטינים שחיו לפני בערים הללו היו לעקורים פנימיים ולפליטים במדינות ערב השכנות: ירדן, סוריה ולבנון. כ-500 כפרים פלסטיניים נהרסו עד היסוד. בערים דוגמת לוד, רמלה, עכו, חיפה ויפו הפכו קומץ התושבים שחיו בהן לפני 1948 לחסרי בית. אנשים אלה נשארו בערי הולדתם, אך נאסר עליהם לחזור לבתיהם. רבים מבתי אלה הפכו עד מהרה לרכוש חברת עמידר. הם ממשיכים לחזות בכיבוש של בתי

אבותיהם, העומדים לנגד עיניהם אך נמצאים מחוץ להישג ידם. אף על פי שבתיהם אינם שלהם עוד, הבתים ממשיכים לנכוח מוחשית ופיזית בחיי היום-יום שלהם.

נוכחות מתמדת זו והכאב הכרוך בה מיתרגמים כיום לאלימות מתמשכת המתבטאת בעימות הרגשי, המנטלי, הכלכלי והפוליטי עם מדינת ישראל היהודית. פלסטינים אלה – אזרחים להלכה, אך לא למעשה – הם חסרי נתינות במולדתם שלהם. הם חיים תחת כוחות של קולוניזציה רצופה. קולוניזציה זו מתבצעת בחסות כביכול של כוח אלוהי טרנסצנדנטלי, בשם מעשי הזוועה ההיסטוריים שנעשו ביהודי אירופה, בחסות ברית עם מעצמה אימפריאלית ובתמיכת הקהילה הבין-לאומית ובה בעת כופה על הפלסטינים מצוקה, השפלה והפליה מתמשכות. היא גוזלת מן הפלסטינים את משפחותיהם, את תשתיתם החברתית ואת בתיהם.

לפיזור הזה – להרס הזה – מתלווה תחושה אומללה של תבוסה ושל חוסר תקווה. מן הבחינה ההיסטורית חוו הפלסטינים שברים במשפחותיהם ובחייהם הקהילתיים, שברים שהשלכותיהם העמוקות ניכרות בהוויית חייהם המודרנית. האופן שבו חושבים, חשים ופועלים הפלסטינים בחיי היום-יום שלהם בעקבות עקירה זו ממתין עדיין למחקר מקיף.

המציאויות של 1948 דוחקות בנו להעלות שאלות רבות: כיצד משפיעים אירועיה של אותה שנה על חיי היום-יום של הפלסטינים, מן הבחינות האישית והקיבוצית כאחד? כיצד הם מעצבים את החוויות החברתיות והרגשיות של הפלסטינים? כיצד משפיעה החוויה המשפחתית של הנפכה על החוויה המשפחתית כיום, הן בתוך המשפחה עצמה, ברמה המגדרת והבין-דורית והן בין חלקיה השונים של החברה הפלסטינית.

מחקר מוגבל עסק בכמה מן השאלות הללו, וכמה מן התשובות עליהן הפכו לחלק מן הידע הקיבוצי של העם. אולם נחוצות לנו תשובות שלמות על השאלות הללו, אם ברצוננו להבין כיצד ממשיכים אירועי 1948 להשפיע על הפרט, על המשפחה ועל הקהילה. כדי שנוכל לחשוב באורח אסטרטגי ולהתקדם לעבר חברה ראויה, מן ההכרח שנבחן את ההשפעה הנודעת ל-1948 על חיי הפלסטינים כיום.

האסון של 1948 השפיע על כל בני המשפחה ועל כל חברי הקהילה. המשפחות איבדו את תחושת התמיכה וביטחון שלהן. הן נותקו מקהילותיהן ומבתיהן, ובמקרים רבים בניהן ובנותיהן נקרעו זה מזה. רבים חזו במות קרוביהם בדרכי הגירוש, אך מעולם לא עיבדו את חוויותיהם הטראומטיות, אשר עד היום לא הסתיימו, מפני שטראומת הפלסטינים אשר החלה ב-1948 לא הייתה אירוע שהסתיים אלה היא אירוע הממשיך להאפיל את חייהם בצורות שונות ובגילויים שונים. בקרב אלה שבני משפחותיהם גורשו לערים או לארצות אחרות, אי-היכולת לפגשם העצימה את יגונם. בני משפחה אהובים מתו הרחק מן הבית ומן המשפחה, כנוכרים בארץ זרה.

לעתים קרובות לא הצליחו הגברים לשאת את תחושת התבוסה, ובנים, אחים ובעלים רבים עזבו את משפחותיהם ונעלמו בראשית שנות החמישים ובשנות השישים. שמעתי סיפורים רבים כאלה מנשים במקומות כגון לוד ורמלה. הנשים דיברו על הדרכים ועל הרגעים שבהן הנפכה שבה וצפה בחיי היום-יום שלהן. הן דיברו על היגון ועל הכאב שמסכות להן אבדותיהן, וגם על חוסר הביטחון והתקווה הנובע מהיעדר מידע שקוף, היעדר שהוא חלק בלתי נפרד מכיבוש קולוניאלי. משפחותיהן לא יהיו עוד שלמות לעולם.

חותמם של זיכרונות הכאב והאימה הללו מוסיף להיות טבוע בשגרת חייה של המשפחה הפלסטינית גם כיום. הגברים הגבירו את פיקוחם על הנשים והידקו את הגבולות המוטלים על חירותן. הנשים בתורן חותרות לערער כמה מן הסייגים הפטריארכליים הללו. מקרים של "רצה על רקע חילול כבוד המשפחה" הם דוגמה אחת למאבק המגדרי הזה. גילויי התנהגות מעין אלה הפכו רווחים יותר מאז אבדן הנטן (המולדת) ובגלל התגברות המתחים ובעקבות ההתחככות בחברה הישראלית היהודית, והם מאיימים לזרוע פירוק נוסף בחיי המשפחה הפלסטינית. היעדר דיון אקדמי פומבי כלשהו בסוגיות כאלה, בצד שתיקתם של אנשי רוח ומנהיגים דתיים בני כל האמונות בקהילה הפלסטינית, עשויים להתפרש כשותפות לפשעי הרצה הללו. שאלה זו של חיים ומוות חייבת להיבחן לעומקה.

חוויות 1948 של הפלסטינים והשלכותיהן הייחודיות השתנו ממשפחה למשפחה. תנו את דעתכם למשל לנשים שנעקרו מכפריהן והיו לתושבות של ערי המחלוקת בישראל. נכפה עליהן להתמודד עם אבדן כפריהן, עם משפחותיהן ועם מקורות הפרנסה שלהן, והן נאלצו להתוודע לאורחות חיים חדשים בתכלית בתנאים הפוליטיים, החברתיים, הכלכליים והתרבותיים החדשים של ערי המחלוקת. סיפוריהן מתנהלים במסלול הנבדל מאז 1948 ממסלול סיפוריהם של מי שהיו לפליטים מחוץ לישראל או אפילו מזה של בניהן ובנותיהן. החוויה הייחודית של אדם אחד או של משפחה אחת ב-1948 סוללת אפוא את הדרך לחוויה סגולית ויחידאית של אדם אחד או משפחה אחת ב-2010, ב-2020 או ב-2050. כיצד נחווים אירועי 1948 ברמה הבין-דורית מהם ההבדלים והדמיון בין הדור הראשון לבין הדורות השני והשלישי? במה שונה או דומה אופן התמודדותם? שאלות אלה דורשות מעקב ומחקר.

אך חוויות אלה אינן משפיעות על המשפחות בתוך חלל ריק. המדינה היא הגוזרת על הפלסטינים תחושות של נטישה, אלימות פוליטית מתמשכת, עוני, תסכול והרגשת תבוסה, ואילו המשפחה נותרת עדיין מקור עיקרי לתמיכה חברתית. בהיעדר מעורבות פוליטית במדינה, מנותב התסכול לנתיבים מסורתיים בתוך הקהילה. אנו עדים לאלימות שנוקטות המשפחות בתוכן וזו נגד זו, אפילו במקרים של סכסוכים קלי משקל יחסית כגון מחלוקות בין קרובי משפחה על מטרים ספורים מחלקת אדמה העלולות לגרום לשפיכות דמים ואפילו לרצח במקרים אחרים. במקרים אחרים, סכסוך אישי פעוט הופך לסכסוך קיבוצי. התסכול מופנה לא

אחת נגד קבוצות אחרות: מתחים מתגלעים בין תושביהן המקוריים של ערי המחלוקת לבין אלה שהגיעו אליהן מכפרים ועיירות אחרים. כך מתגברים המתחים בכל מגזרי החברה הפלסטינית.

באירועים שהתחוללו מאז 1948 התרחשו שינויים נוספים במבנה הקהילתי-משפחתי של החברה הפלסטינית. בעקבות כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה בידי ישראל ב-1967 התחדשו קשרים משפחתיים רבים שנותקו ב-1948. משפחות פלסטיניות שבו והתאחדו באמצעות קשרי נישואין כדי לשמר את יחסיהן הקהילתיים. ואולם לאחר האינתיפאדה הראשונה ב-1987 נותקו בשנית רבים מן הקשרים המחודשים הללו. חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה), התשס"ג-2003 פוגע באלפי משפחות פלסטיניות בהפרידו בעלים מנשותיהם והורים מילדיהם. פלסטינים רבים בעלי אזרחות ישראלית מסרבים לוותר על בתיהם ועל זכויותיהם כאזרחים כדי להתלוות לבני או בנות זוגם אל השטחים שנכבשו ב-1967, ובני ובנות זוגם אינם מורשים להתגורר כחוק בגבולות ישראל של 1948 או לקבל אזרחות. מערכת המשפט הישראלית מופעלת באורח זה להנצחת הפיצול הכפוי של המשפחות והקהילות הפלסטיניות. המערכת מציבה מכשולים על דרך הנישואים ומונעת מן הפלסטינים לייסד קשרים עם עריהם ועם כפריהם לפני 1948. לפיכך משפחות רבות מופרדות ומנותקות מן היסוד באורח מוסדי.

ללא מחקר ומתן פומביות ילכו ויחמירו הבעיות הללו הטבועות באופייה של החברה הפלסטינית מאז 1948. הן משסעות את קהילתינו מבפנים ומבחוץ כאחד, שוחקות את כוח התנגדותנו ואת תחושת הסולידריות שלנו. הפלסטינים, ויהא מעמד החוקי אשר יהא – "ערבים ישראלים", עקורים פנימיים או פליטים – הם כולם קרבנות השלכותיה של 1948. ככאלה מוטלת על כולנו האחריות לעתיד קהילתינו.

במשך עשרות שנים העיבה סוגיית הלאומיות הפלסטינית והאלימות המתמשכת על הדיון בשאלות חברתיות הקשורות למשפחה, להורות, לזכויות נשים ולנושאים נוספים. הסיבה להשתקתו של דיון מעין זה נעוצה בהנחה כי סוגיית הלאומיות דוחקת יותר מבחינת מטרותינו כעם ומבחינת חזוננו לעתיד מאשר הבעיות החברתיות המטרידות אותנו על בסיס יום-יומי. אולם חב תנו תצא נשעת מדיונים כאלה, ומן הראוי שנושאים כאלה יעלו לדיון בתוכנו ויהיו ליסודות של עתידנו. עלינו להגביר תחילה את מודעותנו-שלנו, ואחר כך את מודעות העולם, למה שקורה לנו כפרטים ובאופן קיבוצי. הדבר חיוני כדי שנוכל להבין טוב יותר את השפעת 1948 על הקהילות בנות ימינו. דיון כזה יאפשר לנו לבחון את דרכי ההתנהלות של המשפחה והקהילה, ולפיכך גם של החברה. באמצעותנו נוכל לחיות חיים טובים יותר ולבנות ולהתוות עתיד טוב יותר המסתמך על לקחי העבר.

* ד"ר פאטמה קאסם היא חוקרת עצמאית